

УДК 321.02

<http://orcid.org/0000-0002-7208-4085>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.167275>

А. А. Руденко

ОПОЗИЦІЯ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті виокремлюються особливості формування опозиції в умовах демократизації українського суспільства та розглядаються перспективи її розвитку у контексті обґрунтування принципів її ефективного функціонування.

Обґрунтовується що першочерговим завданням для правлячих політичних сил у цьому напрямку є надання опозиції визначеного правового статусу.

Ключові слова: опозиція, парламентська опозиція, політична конкуренція, політична боротьба, демократія, суспільство, суспільно-політичні відносини.

А. А. Руденко

ОППОЗИЦИЯ В УСЛОВИЯХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье выделяются особенности формирования оппозиции в условиях демократизации украинского общества и рассматриваются перспективы ее развития в контексте обоснования принципов ее эффективного функционирования.

Обосновывается, что первоочередной задачей для правящих политических сил в этом направлении является закрепление за оппозицией определенного правового статуса.

Ключевые слова: оппозиция, парламентская оппозиция, политическая конкуренция, политическая борьба, демократия, общество, общественно-политические отношения.

A. A. Rudenko

OPPOSITION IN THE DEMOCRATIC UKRAINIAN SOCIETY: THE FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS

In the article the peculiarities of the formation of the opposition in the democratization of Ukrainian society and the perspectives for its development in the context of the justification of principles for its effective functioning are considered

It is proved that the first priority for the ruling political forces in this direction is the consolidation of the opposition of a certain legal status.

Key words: opposition, parliamentary opposition, political competition, political strike, democracy, society, social and political relations.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, враховуючи те, що Україна проголосила курс на європейську інтеграцію та входження до

євроатлантичних структур, виникло нагальне питання щодо реформування політичної системи, приведення її до відповідності з європейськими стандартами, підвищення рівня політичної культури, а одним з найважливіших завдань на цьому шляху має стати формування прозорих, цивілізованих відносин між діючою владою та опозицією [10].

Проблема формування політичної опозиції хоч і є однією з базових в процесі демократизації політичної системи України, проте в політичній практиці та суспільній свідомості українців ще не існує чіткого розуміння суспільно-політичних функцій, призначення опозиції, її ролі у формуванні ладу, побудованого на засадах її поділу та збалансованості [13, с. 41].

Аналіз актуальних досліджень. Слід зазначити, що проблема інтерпретації сутності опозиції, її політико-правового статусу в демократичному суспільстві вже довгий час є предметом політологічних досліджень і наукових дискусій. З середини 1990-х рр. вітчизняні дослідники зробили предметом свого аналізу діяльність української політичної опозиції.

Аналізуючи дослідження і публікації, присвячені зазначеній проблемі, варто відзначити праці А. Колодій, М. Михальченка, І. Павленка, Г. Постриганя, О. Совгирі, Т. Ткаченка, П. Шляхтуна, В. Якушика та ін.

Так, Ю. Бадзьо та В. Литвин досліджують діяльність української політичної опозиції, І. Варзар, Г. Демиденко, А. Колодій, І. Курас, Л. Маймескулов, К. Савицький, В. Якушик – передумови та причини її виникнення, Н. Вінничук та Н. Піскарьова вивчають її роль у політичному процесі. Окремі питання, що стосуються теоретичного обґрунтування діяльності парламентської опозиції, стали предметом дослідження В. Верстюка, Л. Гонюкової, О. Дніпрова, Ю. Древалю, Н. Дроботенко, П. Кислого, В. Ковальчука, А. Куліша, Р. Мартинюка, П. Музиченка, О. Окиншевича, М. Орзиха, Й. Рисіча, А. Ришелюка, В. Шаповала.

Представники зарубіжної політико-правової думки ХХ ст. (Х. Арендт, Г. Бернад, Р. Даль, М. Дюверже, Ж. Зіллер, К. Поппер, Г. Сіган та ін.)

визначають парламентську опозицію як невід'ємний елемент політичної системи демократичного суспільства.

Метою статті є визначення особливостей формування опозиції в умовах демократизації українського суспільства та перспектив її розвитку у контексті обґрунтування принципів ефективного функціонування політичної опозиції, наближеної до європейського зразка.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення зазначеної мети спершу пропонується визначитися щодо змісту самого поняття «опозиція».

Опозиціонерність є інтегративною характеристикою прояву активності опозиції, яку слід вважати однією із закономірностей розвитку суспільства, що йде шляхом демократизації. Проблеми опозиціонерності пов'язані з політичною значимістю опозиції як соціально-політичного явища.

Термін «опозиція» походить від лат. слова «орропо» – протиставляти, бути протилежним. Під опозицією у політиці передбачається протиставлення власної політики іншій (найчастіше – офіційній); виступ проти думки більшості; протидія, опір певним політичним діям, поглядам, офіційній політиці, політичній думці; протиставлення та протидія урядові, главі держави, системі влади, конституції, політичній системі загалом [1].

Важливим для розуміння сутності політичної опозиції, її суспільного призначення й ролі в процесі демократизації суспільства є розмежування на теоретичному рівні понять «опозиція як політичний інститут» та «опозиція як форма суспільного протесту» [13, с. 41]. Як зазначає Т. Ткаченко, незважаючи на те, що опозиція як форма суспільного протесту є детермінантою опозиції як політичного інституту, перша може виникати й функціонувати навіть у недемократичних суспільствах (ОУН–УПА та дисидентський рух за радянських часів як спротив існуючому режиму), тоді як опозиція як політичний інститут може існувати лише у демократичній політичній системі [13, с. 42]. Отже, опозиція як форма суспільного протесту може функціонувати за будь-якого режиму, а як політичний інститут – лише в умовах демократії.

Щодо детермінації парламентської опозиції, то аргументованим і повним, на нашу думку, є визначення О. Совгирі парламентської опозиції як добровільного об'єднання депутатів парламенту, що здійснюється на основі права, гарантованого конституцією, законодавством або закріпленого у конституційних звичаях, які не підтримують офіційного політичного курсу глави держави та/або уряду й, як правило, не є членами політичної партії (блоку), що (який) висунула (висунув) кандидатуру чинного глави держави на виборах Президента України, як правило, не представлені в складі уряду та можуть провадити діяльність, спрямовану на зміну офіційного політичного курсу глави держави та/або уряду, та/або на легальне усунення з посади глави держави або окремих членів уряду, або його відставку загалом, та/або контроль за діяльністю глави держави та/або уряду [9, с. 8].

Звертаючись до історичного напрямку розвитку політичної опозиції в Україні, слід зазначити, що в 1990 році в способі мислення правлячої еліти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці стався серйозний злам. Зростання впливу альтернативних щодо номенклатури авторитетних осіб та організацій позначилось на результатах виборів до рад різних рівнів. Не дивлячись на те, що більшість Верховної Ради становили прихильники прокомуністичного режиму, парламент оновився на 90%, зокрема на чверть – депутатами від демократичного, правозахисного, національного табору.

З часом у Верховній Раді сформувалось дві групи: прокомуністична – «За Радянську Суверенну Україну» або «група 239» та опозиційна – «Народна Рада», яка була своєрідною «моральною більшістю». Вона виносила на порядок денний дедалі чіткіші вимоги щодо автономізації та розбудови незалежної держави, однак все ж повноцінної, системної контреліти, здатної взяти на себе відповідальність за стан справ у країні, не було.

Отже, самі вибори 1990 року та подальший процес партійного будівництва виявили дуже негативну тенденцію, що вплине на майбутній політичний процес в нашій державі: на керівні посади до опозиції потрапили

здебільшого представники гуманітарної галузі, вихідці з аграрних регіонів, які майже не мали управлінського досвіду, належної підготовки та кваліфікації для прийняття важливих політичних рішень. Саме управлінська некомпетентність лідерів тодішньої опозиції часто компрометувала ідею демократичного оновлення України та створювала умови для масового розкрадання державної власності в перші роки незалежності. У результаті, на початкових етапах будівництва незалежності України опозиція так і не змогла ані артикулювати державну ідею (якою має бути незалежна Україна), ані сформулювати конкретний план перетворень.

28 серпня 1991 року після встановлення незалежності України, політична опозиція отримала вільні можливості для розвитку. Перші президентські вибори відбулись 01 грудня 1991 року за системи абсолютної більшості, за яких перемогу над лідером опозиції В. Чорноволом здобув представник правлячої партії Л. Кравчук. Наступним президентом України стає Л. Кучма, що особливо не змінює становища опозиції на довгі дев'ять років [11].

Закон України «Про об'єднання громадян», прийнятий Верховною Радою України у червні 1992 р. став першою правовою віхою у процесі функціонування політичної опозиції. Декілька партій проголосили про опозиційний статус щодо діяльності президента: Народний Рух України у березні 1992 року; Комуністична партія України (КПУ) у червні 1993 року; а Соціалістична партія України (СПУ) у грудні 1993 року – ще й про антиурядову спрямованість.

Незважаючи на те, що опозиція в Україні у 1994 році була сильнішою за уряд, вона програла дострокові вибори, не замінила наявну політико-управлінську еліту. Формування в Україні «неопатримоніальної» системи влади, за якої відбулося «присвоєння» сфери державного управління офіційними носіями політичної влади, дозволило державні й адміністративні ресурси, а також суспільні інститути використовувати для досягнення економічних і політичних цілей приватних осіб [14, с. 25–27].

Слід зазначити, що прийнята у 1996 році Конституція України встановила президентсько-парламентську форму правління в країні, дещо зменшивши повноваження Президента. Президент міг призначати позачергові вибори до Верховної Ради України, а також припиняти її повноваження (1, ст. 106, ч. 8); міг здійснювати на Верховну Раду інформаційний вплив (державні ЗМІ, спецслужби тощо) [2].

Вплив Верховної Ради на Президента визначався можливістю ухвалення законів, що окреслюють правове поле діяльності глави держави. Ще менший вплив ВР могла здійснювати на Кабінет Міністрів України. Конституція України гарантувала можливість опозиційної діяльності, проте ні політична, ні парламентська опозиція не були визначені як окремий суб'єкт політичних відносин [8].

Наступним кроком було унормування прав та гарантій опозиції у Регламенті Верховної Ради України, де з'явилась окрема глава 13, котра регламентувала права парламентської опозиції у Верховній Раді України.

На нашу думку, вперше опозиція, яку можна назвати системною, сформувалася на початку 2001 року і була представлена досить потужними структурами – Блоком Віктора Ющенка «Наша Україна», Блоком Юлії Тимошенко та СПУ і користувалась значною підтримкою серед населення. Діяльність саме цих опозиційних сил привела до послідуючих змін форми державного правління на парламентсько-президентську державу. Слід зазначити, що набуття чинності змінами до Конституції в повному обсязі уможливило існування опозиції як до Президента, так і до парламентської коаліції та Уряду. Але внаслідок цього склалась ситуація, коли влада розділилась між двома взаємно опозиційними силами, що применшило можливості її використання проти опозиції. Інституційний конфлікт між Президентом та Урядом разом з парламентською коаліцією, спричинений, у тому числі, порушенням учасниками коаліції політичних домовленостей між владою та опозицією, став причиною гострої політичної кризи, дострокового

припинення повноважень Верховної Ради V-го скликання та позачергових парламентських виборів [5].

Отже, можна зазначити, у ситуації коли певні політичні сили, що виступають проти влади, використовують позапарламентські методи політичної боротьби, їх діяльність зводиться до «банального популізму», а реальних політичних альтернатив чинній владі вони фактично не виробляють. Це відбувається через недостатній рівень механізму стримувань і противаг у системі парламенту, через що може виникнути форма «диктатури більшості».

На нашу думку, під час електорального циклу президентсько-парламентських виборів 2004–2007 років українська держава зазнала суттєвого політико-режимного переформатування, пов'язаного з пошуком нових стратегій дій головних політичних акторів і зміною інституціональних правил гри та загальної формули консолідації політичних еліт. Саме події 2004–2007 років відіграли важливу позитивну роль у розвитку української демократії. Принципово важливим є те, що в зазначений період в Україні сформувалася реальна плюралістична модель політичного життя, в якій жодна група чи сегмент суспільства не має контрольного пакета акцій влади.

За період шостого скликання Верховної Ради (2007–2011 рр.), завдяки реформам до Конституції, політичні партії та блоки стали ключовими центрами тяжіння та закладання порядку денного в Україні. Зміни до Основного Закону диверсифікували повноваження центральних органів влади таким чином, що стало можливим не лише політичне протистояння між ідейними полюсами, а й боротьба між інституціями у трикутнику Президент – Кабінет Міністрів – Верховна Рада.

Отже, відповідно до вищенаведеного, зміст поняття «опозиційність» за зазначений період у контексті українського державотворення певним чином трансформувався, став більш «розмитим». Так, наприклад, у ціннісному аспекті Партія регіонів та Комуністична партія були в опозиції до євроатлантичного курсу, який провадила влада. Конкуренція між установами

(свого роду інституційна опозиційність) сприяла активному залученню до процесу вироблення публічної політики Партії регіонів, яка ставала ситуативним союзником тієї чи іншої політичної зв'язки (політична сила + державна установа) в залежності від власних планів та намірів, а в парламенті відносини влади і опозиції за період чинності реформованого Основного Закону були спрямовані на взаємне стримування і контроль [4, с. 2].

Після президентських виборів 2010 року, відновлення дії Конституції 1996 року та концентрації влади в руках Президента В. Януковича, опозиція знову може визначатися за ставленням до політики Глави держави як це було наприкінці 90-х років. Однак питання законодавчого закріплення статусу опозиції з 2010 року у Верховній Раді України не піднімалось.

Зазначимо також, що з даного питання за роки незалежності до Верховної Ради України було подано понад 15 законопроектів, переважна більшість з яких стосувалась саме парламентської опозиції, і лише декілька в цілому політичної опозиційної діяльності. На даний момент нормативно визначається порядок набуття статусу та здійснення опозиційної діяльності лише в Київській обласній раді її Регламентом від 7 грудня 2010 року. А останні заяви представників більшості дають підстави для висновків про відсутність у них політичної волі до законодавчого, і тим більше конституційного унормування прав опозиції та опозиційної діяльності [12, с. 3].

Політичні події 2013–2014 років в Україні свідчать про актуалізацію проблеми опозиції як складової політичного процесу та необхідність її нормативного визначення в межах державного законодавства. Аналізуючи проблеми опозиційної діяльності в Україні у зазначений період, неможливо не відмітити, що найбільше порушувалися права опозиції на доступ до ЗМІ, на введення публічної політичної діяльності та права в Парламенті, що також спрацювало у протестних діях. Захист прав опозиції найбільше пов'язували з

прийняттям законодавчих актів про опозицію та загального рівня політичної культури в країні [3, с. 71].

Специфікою функціонування української опозиції є й те, що за роки незалежності України вона стала невід'ємною складовою політичної системи. Практично всі основні політичні сили країни за цей час встигли побувати як при владі, так і в опозиції [7]. Але навіть за таких обставин політична опозиція в Україні ще не має інструментів впливу на формування політичних і управлінських рішень. Вона або цілковито відлучена від важелів влади та управління, або допущена лише частково до участі в створенні формальних органів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Новітня українська історія продемонструвала, що розбудова демократії в Україні не є запрограмованим процесом і не супроводжується політичною стабільністю, а навпаки, є наслідком динамічної функціональної взаємодії політичних акторів з відповідними ресурсами, стратегіями і видами капіталу у межах певного набору формальних і неформальних правил.

За таких умов українського державотворення особливостями формування та функціонування політичної опозиції (зокрема, парламентської) є:

- відсутність історичного досвіду розвитку;
- специфічність формування вітчизняної політичної еліти;
- низький рівень політичної культури насамперед, у представників управлінського правлячого класу;
- відсутність нормативно-правової бази існування та ефективного функціонування.

Досвід демократичних держав засвідчує, що надання політичній опозиції повноцінних прав для представлення та обстоювання своєї точки зору, конкуренції з правлячими політичними силами стабілізує політичну структуру суспільства, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій, слугує засобом пом'якшення соціального напруження та

зменшення вірогідності помилок при прийнятті важливих державних рішень [5, с. 11].

Відтак, надання політичній опозиції в Україні визначеного статусу є першочерговим завданням, оскільки активно діюча опозиція – одна з головних ознак демократичного ладу, соціально-політична необхідність в процесі розвитку суспільства, важливий механізм забезпечення альтернативності, конкурентності, плюралізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ільницька У. Політико-правовий статус політичної опозиції в демократичному суспільстві [Електронний ресурс] / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2010. — Випуск 22. — С. 46-53. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Unir/2010_22/08
2. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
3. Кочубей Л. О. Влада та опозиція в Україні у період Євромайдану (листопад 2013 – лютий 2014 рр.): аспекти взаємодії [Електронний ресурс] / Л. О.Кочубей // Наукові записки ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. — Режим доступу : http://www.ipiend.gov.ua/img/scholarly/file/nz_70_site_75.pdf.
4. Морарь М. В. Політична опозиція як невід’ємний компонент демократичного суспільства і правової держави [Електронний ресурс] / М. В.Морарь // Грані. — 2014. — № 7 (111). — С. 102—107. — Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
5. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи її нормалізації : Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему «Опозиція і влада в Україні: чи є шанс на подолання конфронтації?», Київ, 15 червня 2011 р. — Київ, 2011. — 83 с.
6. Політична опозиція : навч. посібник ; [за заг. ред. В. А. Гошовської, К. О. Ващенко, Ю. Г. Кальниша]. — К. : НАДУ, 2013. — 208 с.
7. Рудич Ф. М. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст, [Електронний ресурс] / Ф. М. Рудич // Віче. — 2013. — № 17. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3841/>
8. Сичова В. В. Еволюція інституту політичної опозиції в контексті модернізації системи державного управління України [Електронний ресурс] / В. В. Сичова // Актуальні проблеми державного управління. — 2009. — №2. — С.60—71. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_2_9.
9. Совгиря О. В. Правовий статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз) [Електронний ресурс] автореф. дис. на здоб. наук. ступ канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О. В. Совгиря. — Київ, 2005. — Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe

10. Тимохін М. Г. Становлення та діяльність опозиції в Україні у період після помаранчевої революції [Електронний ресурс] / М. Г. Тимохін. — Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Тумокhin.pdf.
11. Теоретичні та практичні реалії української опозиції [Електронний ресурс]. — Віче. — 2011. — № 18. — Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2711/>
12. Ткаліч М. А. Правовий статус опозиції в Україні: проблеми визначення та ідентифікації [Електронний ресурс] / М. А. Ткаліч. — Режим доступу : <http://bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2012/d13abb40391cdc562e7f23c28a44d256.pdf>
13. Ткаченко Т. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту [Електронний ресурс] / Т. Ткаченко // Політичний менеджмент. — 2007. — № 5. — С. 40—45. — Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/9711>
14. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно–політичного та соціально–економічного розвитку : [моногр.] / [за заг. ред. Ю. Г. Рубана]. — Київ, 2009. — 656 с.
15. Фісун О. А. Трансформація політичного режиму України у порівняльній перспективі / О. А. Фісун, Ю. Г. Кальниш // Україна в 2008 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [моногр.] / [за заг. ред. Ю. Г. Рубана]. — К. : НІСД, 2008. — 744 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016